

Dwingend drukwerk

Nederlandse propaganda-affiches
tijdens de Tweede Wereldoorlog

*Docentenhandleiding bij
de lesbrief voor het
voortgezet onderwijs*

> Gebruik van het lesmateriaal

Het lesmateriaal *Dwingend drukwerk* is bedoeld voor VMBO 3. Het materiaal kan gebruikt worden bij de vakken CKV, Maatschappijleer en/of Geschiedenis.

SUGGESTIES VOOR DE LESOPZET

Doorlezen van de lesbrieven, klassikaal of voorafgaand aan de les. Indien het hele project door één docent wordt gegeven, vindt u hieronder nog teksten als instap bij de onderwerpen 'opkomst van Hitler', 'de Tweede Wereldoorlog in Nederland' en 'de geschiedenis van het affiche'.

Maken van de discussie-opdrachten op de geplastificeerde affiches. Deze affiches kunnen gerouleerd worden in de klas of klassikaal gepresenteerd worden.

Als laatste het maken van een affiche met behulp van de verkregen informatie, zoals beschreven in de lesbrieven.

Suggesties voor interessante websites

- > www.geheugenvannederland.nl collecties NIOD (met name de 'digitale les')
- > www.verkiezingsaffiches.nl
- > www.digischool.nl/gs/community/histoforum/ew/opdracht5.htm
- > www.verzetsmuseum.org/jongeren/posters/introaffiche.txt.html
- > www.propaganda-in-de-oorlog.tweede-wereld-oorlog.klup.nl

Literatuursuggesties

- > René Kok en Erik Somers, *V=Victorie. Oorlogsaffiches 1940-1945*. Zwolle, 2003.
- > P.R. Dam en Joh. Schaafsma (ed.) *Verzameling De Roos. Affiches uit de jaren 1937-1948*. Gemeentearchief Leeuwarden, 1990.
- > Zbynek Zeman, *Propaganda in de Tweede Wereldoorlog. Politieke affiches 1939-1945*. Utrecht, 1980.

AANSLUITING BIJ DE KERNDOELEN EN VAARDIGHEDEN

De lesbrieven *Dwingend drukwerk* en het bijbehorende lesmateriaal is ontwikkeld in overeenstemming met de kerndoelen en vaardigheden van de basisvorming en het eindexamenprogramma VMBO en sluit aan bij de verschillende vakken. Het materiaal kan daarom als aanvulling op de lesstof gebruikt worden of eventueel als lesstofvervanger.

Algemene lesdoelen van het eindexamenprogramma VMBO zoals het werken aan vakoverstijgende thema's, het leren uitvoeren, leren communiceren, bevorderen van kritisch denken en leren reflecteren op de toekomst zijn belangrijke elementen binnen het lesmateriaal *Dwingend drukwerk*. Daarnaast worden algemene vaardigheden geoefend als informatie halen uit bronnen en samen een eindconclusie formuleren.

DE AANSLUITING PER VAK

Maatschappijleer

Voor het vak Maatschappijleer past *Dwingend drukwerk* het bij de twee eindexameneenheden *Politiek Beleid* en *Massamedia*.

Geschiedenis

Voor het vak Geschiedenis kan *Dwingend drukwerk* gebruikt worden binnen de eindexamen module *staatsinrichting*. Maar uiteraard ook in de basisvorming bij het thema *het ontstaan van fascistische staten*.

CKV

Binnen het vak CKV is een van de vaardigheden het raadplegen van bronnen en de informatie hieruit selecteren en ordenen. Daarnaast moeten de leerlingen een eenvoudige product- en procesevaluatie maken en hieruit conclusies trekken. Met behulp van de propaganda-affiches kan dit gedaan worden. Uiteraard is het maken van een affiche een CKV opdracht bij uitstek

ACHTERGRONDINFORMATIE VOOR DE DOCENT (geschreven voor de leerlingen)

Hoe is Hitler aan de macht gekomen?

Hitler-Duitsland wordt terecht een dictatuur genoemd. Maar Hitler is in 1933 wél door het Duitse volk op een democratische manier gekozen. Hoe kon dit?

Hitler was voorzitter van de partij die in 1933 de verkiezingen won: de NSDAP. Hitler beloofde de kiezers meer werk, een sterk Duitsland en bestrijding van de joden en communisten. Volgens Hitler was het vooral de schuld van de joden dat er grote werkloosheid en armoede heerste eind jaren twintig in Duitsland. Verder had Duitsland in 1918 de Eerste Wereldoorlog verloren. Het Duitse volk voelde zich hierdoor vernederd en verlamd. De beloften van Hitler om Duitsland weer gezond en sterk te maken werden dan ook heel enthousiast begroet.

Van 1933 tot 1939 werkte Hitler aan drie belangrijke doelen:

> Versterking van zijn binnenlandse positie.

Hitler maakte zich erg populair, omdat hij inderdaad banen creëerde. Onder andere door de aanleg van snelwegen, die tot dan toe nog helemaal niet bestonden. En er kwam een fabriek voor goedkope auto's om op die wegen te rijden: de Volkswagenfabriek.

> Bestrijding van de joden in Duitsland.

De anti-joodse maatregelen begonnen heel geleidelijk, maar al snel was een normaal leven voor hen niet meer mogelijk. Uiteindelijk zijn tussen 1933 en 1945 zes miljoen joden op een gruwelijke manier vermoord.

> Uitbreiding van het Duitse rijk.

Hitler pikte gebieden in waar sowieso al veel Duitsers woonden: Oostenrijk, delen van Noordoost-Frankrijk en Noordoost-Polen en Tsjechoë. De rest van de wereld kwam gek genoeg niet in opstand tegen deze brutale acties. Door Hitler zijn zin te geven, hoopten de andere landen dat hij tevreden zou zijn. Maar het ging zo gemakkelijk dat Hitler alleen maar meer wilde en steeds nieuwe gebieden bezette. Totdat hij op 1 september 1939 Polen aanviel. Dat was de druppel: Frankrijk en Groot-Brittannië verklaarden Duitsland de oorlog. De Tweede Wereldoorlog was begonnen.

De Tweede Wereldoorlog in Nederland

Toen in september 1939 de oorlog in Europa een feit was, wilde Nederland net als tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal blijven. Nederland zou zich niet in de oorlog mengen en voor niemand openlijk partij kiezen. Op 10 mei 1940 vielen de Duitsers Nederland aan. Die aanval kwam door Nederlands neutrale opstelling onverwacht. Het Nederlandse leger was dan ook slecht voorbereid

en werkte met verouderde, slechte spullen. Toch vochten de Nederlandse soldaten bijzonder fel. De gevechten duurden maar kort, want op 14 mei 1940 bombardeerden de Duitsers Rotterdam. De verwoestingen waren enorm en er waren honderden doden. Nederland gaf zich over, omdat de Duitsers dreigden nog meer grote steden te bombarderen. Koningin Wilhelmina kon nog net op tijd met haar regering naar Londen vluchten. Nederland kwam onder Duitse leiding. Dit had voor alle aspecten van het leven veel gevolgen, zowel economisch, politiek als maatschappelijk.

Wanneer zijn affiches ontstaan?

Al in de oudheid komen gebeitelde en geschreven bekendmakingen voor. Dit blijkt uit een Egyptische papyrus van zo'n 4000 jaar oud, waarop een prijs wordt uitgereikt voor het terugbrengen van weggevoerde slaven. Ook bij de Romeinen, in Pompeï, zijn zgn. albums gevonden met reclame van boekhandelaren en voor het bezoek aan gladiatorengevechten en toneelvoorstellingen. Deze laatste hebben soms plaatjes van de acteurs in hun glansrollen.

Met de uitvinding van de boekdrukkunst, waarschijnlijk door Johann Gutenberg, een goudsmid uit Mainz (Duitsland), omstreeks 1440, begonnen de affiches meer te lijken op wat we nu kennen. In de 15de en 16de eeuw bestonden er gedrukte en aangeplakte proclamaties (dat zijn openbare bekendmakingen). Op deze voorlopers van affiches komen soms ook al illustraties voor, zoals overheidswapens en afbeeldingen van dieren op aankondigingen voor de kermis. Deze illustraties werden in hout gesneden en tegelijk met de meestal lange tekst op de boekdrukkers afgedrukt.

Maar pas in de 19de eeuw maakt het affiche een snelle ontwikkeling door. Er komt dan een grote variatie aan drukletters op de markt. Bovendien wordt de 'lithografie' uitgevonden. De kleurenlithografie, die vanaf ca. 1850 op grote schaal wordt toegepast, is een druktechniek die het mogelijk maakt om grote formaten af te drukken. Bovendien kon je er met deze techniek gelijk een heleboel van maken. De lithografie is tegenwoordig vervangen door offsetdruk en zeefdruk, wat veel sneller gaat. En natuurlijk wordt er tegenwoordig gebruikgemaakt van foto's.

Omstreeks 1890 gaan ook veel kunstenaars affiches maken. In Frankrijk zijn vooral de affiches die Henri de Toulouse-Lautrec maakte voor de Moulin Rouge en de cabaretier Aristide de Bruant heel erg bekend geworden. Het affiche werd een echte kunstvorm. En hoewel affiches nu vooral gebruikt worden als openbaar communicatiemiddel, zijn ze nog steeds erg gewild als poster aan de muur.

17 > De NSB ging ervan uit dat Nederland na de oorlog onder Nederlands nationaal-socialistisch bewind zou komen, 1943

18 > Dit affiche 'lag al in de kast' voor als Nederland daadwerkelijk bevrijd zou zijn en hoefde alleen nog op het goede moment te worden opgehangen. Ontwerp: Pat Keely, 1944

21 > Ontwerp: Claudius (M.J.G. Thomassen), 1942

5 > Verkiezingsaffiche NSB, 1935
Ontwerp: A.C.E. Gantzert

13 > Stalin als wereldvijand.
Ontwerp: Jul Terlingen, 1942

ANTWOORDEN BIJ DE AFFICHES

Moeder, is dát nu het TWEEDE FRONT waarover pappie zoo vaak gesproken heeft?

Moeder, is dát nu het Tweede Front, waarover pappie zoo vaak gesproken heeft.
Ontwerp: G.J.H. Fijn, 1944

Wie van deze twee is de ware Nederlander.
Ontwerp: Lou Manche, 1943

1 >

De afzender: Duitse bezetters.
De ontvanger: De gewone Nederlandse burger.
De gezinnen.
De boodschap: De Nederlanders moeten bang worden voor het tweede front/het communisme. Die zal de Nederlandse bevolking aanvallen en doden. De nazi's proberen de communisten op het tweede front tegen te houden en de Nederlanders te beschermen.

2 >

De boodschap van het affiche is een waarschuwing tegen het communisme

3 >

Het affiche is gemaakt in de rode periode, want de nazi's proberen niet meer vriendelijk de Nederlanders te overtuigen, maar maken gebruik van dreigementen en het tonen van geweld.

4 >

De boodschap wordt duidelijk gemaakt met behulp van:

- a > Kleur: rood van gevaar, bloed, vuur, communisme
- b > Indeling: moeder ligt dood voor in de tekening onder een balk. De moeder/kind-symboliek was een veel gebruikte dreigstijl.
- c > Diepte: de personen zitten/licgen voor in de afbeelding, het verwoeste huis op de achtergrond. De ontvanger weet dat de moeder door oorlogsgeweld om het leven gekomen is.
- d > Tekst: TWEDE FRONT is groot afgebeeld en belangrijk. Daarnaast is de tekst geschreven in de taal van het jongetje. Hij praat tegen zijn overleden moeder. Dit werkt op de emotie van de ontvanger.

Wie van deze twee is de ware Nederlander?

1 >

De afzender: Duitse bezetters.
De ontvanger: De Nederlandse mannen en indirect vrouwen.
De boodschap: Je bent geen echte Nederlander wanneer je niet in het Duitse leger gaat vechten.

2 >

Twee typen Nederlanders:
> De nietsnut op de achtergrond die doet of hij vaderlandslievend is (oranje lucifer, vlaggetje, leeuw).
> De stoere vaderlandslievende man die zich aanmeldt voor het Duitse leger.

De 'ware Nederlander' is de militair. Hij ziet er stoer, serieus en ingekleurd uit. Bovendien staat hij op de voorgrond.
De slechte Nederlander lijkt misschien vaderlandslievend met zijn vlag, Nederlandse leeuw en oranje luciferkopje. Maar hij kijkt verwaand, verveeld, is vaag getekend en rookt ongeïnteresseerd een sigaret. Bovendien staat hij op de achtergrond

3 >

De boodschap van het affiche is een advies om een ware Nederlander te zijn en te strijden voor Duitsland.

4 >

De boodschap wordt duidelijk gemaakt met behulp van:

- a > Kleur: de soldaat voor in de tekening is duidelijk ingekleurd. Achter in de tekening is de persoon vaag.
- b > Indeling: de belangrijke persoon staat op de voorgrond. Dat is de ware Nederlander volgens de maker.
- c > Diepte: de soldaat vecht op de voorgrond, de 'laffe' Nederlander verschuilt zich hier achter op de achtergrond.
- d > Tekst: er is gebruik gemaakt van verschillende lettertypes. Maar WIE en IS springen er duidelijk uit. Zodat de zin 'wie is de ware Nederlander' wordt in plaats van 'wie van deze twee is de ware Nederlander'. Hiermee wordt ook de lezer van het affiche aangesproken. Ben jij namelijk ook een ware Nederlander?

Wie in Duitsland werkt DIENT het Nederlandsche volk

1 >

De afzender: Duitse bezetters.
De ontvanger: De Nederlandse mannen.
De boodschap: Wanneer je een vrolijke, stoere Nederlandse man bent, dan meld je je aan om te werken in Duitsland. Ook dan doe je iets goeds voor je vaderland.

2 >

De boodschap van het affiche is een advies aan de Nederlandse mannen om zich aan te melden bij het arbeidsbureau.

3 >

Het affiche is gemaakt in de groene periode want de nazi's proberen op een vriendelijke en positieve manier de Nederlandse mannen over te halen om zich aan te melden.

4 >

De boodschap wordt duidelijk gemaakt met behulp van:

- a > Kleur: de mannen lopen met hun hoofden in de gele zon, ze geven haast licht van vreugde. De gespierde armen zijn rood van energie en kracht.
- b > Indeling: verschillende mannen staan afgebeeld op het affiche. Mannen in pak, overall en werkkleding.
- c > Diepte: de mannen staan op een rij en achter elkaar. Er wordt gesuggereerd dat er velen zijn. Toch lopen ze allemaal dezelfde kant op. Ze hebben samen hetzelfde doel.
- d > Tekst: het woord DIENT springt uit de tekst door de kleur en het grote lettertype. Dat is ook de belangrijkste boodschap van dit affiche. De mannen moeten zich aandienen om te gaan werken in Duitsland.

FRONTZORG is eereplicht

1 >

De afzender: De afzender is niet in één oogopslag te zien, maar dat is ook de bedoeling. De afzender is de Duitse bezetter.
De ontvanger: Het Nederlandse volk en belangrijk hierbij de zorgzame vrouwen.
De boodschap: Geef geld zodat de frontsoldaat een pakketje met extra's kan krijgen. De Duitse frontsoldaat in dit geval.

2 >

Het affiche is gemaakt in de groene periode want de nazi's proberen op een vriendelijke en positieve manier de Nederlandse mensen over te halen om geld te geven.

3 >

De boodschap van het affiche is een advies om geld te geven zodat de Duitse soldaten aan het front gesteund kunnen worden met voedselpakketten.

4 >

De boodschap wordt duidelijk gemaakt met behulp van:

- a > Kleur: de hoofdpersoon ziet er vrolijk gekleurd, met stralend witte tanden uit. De tekst is in vredelievend wit op het affiche aangebracht.
- b > Indeling: het is goed te zien wat de frontsoldaat als frontzorg gekregen heeft. Duidelijk is dat hij hier bijzonder blij mee is. Op de achtergrond zie je vaag een prikkeldraad versperring en een geknakte boom: de ellende van de oorlog.
- c > Diepte: de frontsoldaat met zijn pakketje is het belangrijkste. Hij staat voor in de tekening. De oorlog is voor deze persoon even op de achtergrond geschoven omdat hij een pakketje gekregen heeft.
- d > Tekst: het woord FRONTZORG springt uit de tekst door de kleur (in dit geval wit in een gekleurde achtergrond) en het grote lettertype. Dat is ook de belangrijkste boodschap van dit affiche.

Wie in Duitsland werkt dient het Nederlandsche volk,
1942

Frontzorg is eereplicht.
Ontwerp: Studio Arend Meijer, 1944

De stem der SS, 1942

Roddelen schaadt uw volk.
Ontwerp: Van Altena, 1942

COLOFON

Deze docentenhandleiding hoort bij de lesbrief **'Dwingend drukwerk,** Nederlandse propaganda-affiches tijdens de Tweede Wereldoorlog. Lesbrief voor het voortgezet onderwijs'.

Dwingend drukwerk verschijnt ter gelegenheid van de Nationale Bevrijdingsdag 2004.

Uitgave

Stichting Oorlogs- en Verzetsmateriaal Groningen (OVMG),
Monique Brinks,
(050) 599 20 27

De stem der SS

1 >

De afzender: de SS.

De ontvanger: Iedereen met een radio en degenen die bij deze radiobezitters kunnen luisteren.

De boodschap: Luister naar de uitzending van de SS op zondagmorgen.

2 >

De boodschap van het affiche is een advies om iedere zondag naar de uitzending van de SS te luisteren.

3 >

Het affiche is gemaakt in de groene periode, want de nazi's proberen op een vriendelijke en positieve manier de Nederlandse mensen over te halen om naar de radio te luisteren.

De SS wordt afgebeeld als een persoon die eruit ziet zoals je verwacht dat een ariër er uit zal zien. Een mooie blonde man, tot in de puntjes schoon en verzorgd, een krachtige kaaklijn en geen grammetje vet teveel.

4 >

De boodschap wordt duidelijk gemaakt met behulp van:

- a >** Kleur: het affiche is in zwart-wit, wat op zichzelf al opvallend is omdat in veel gevallen gewerkt wordt met felle kleuren.
- b >** Indeling: de SS-er staat voor de microfoon. Hij is de stem die tot het volk spreekt op zondagochtend.
- c >** Diepte: er is met weinig diepte gewerkt, maar opvallend is wel dat de SS-er van onderaf gefotografeerd is. Hierdoor lijkt hij nog imposanter dan dat hij al is.
- d >** Tekst: de woorden SS en ZONDAG zijn duidelijk aangegeven, zodat de snelle kijker de boodschap niet kan missen.

RODDELEN schaadt uw volk

1 >

De afzender: Duitse overheersers/regering.

De ontvanger: Nederlandse volk maar voornamelijk vrouwen.

De boodschap: Praat niet over belangrijke informatie. Wanneer je teveel informatie rondvertelt, kan dit gebruikt worden voor activiteiten die het gehele volk schaden. Bijvoorbeeld het verzet kan het gebruiken om een aanslag te plegen.

2 >

De boodschap van het affiche is een waarschuwing voor Nederlanders om niet te loslippig te zijn.

3 >

Het affiche is gemaakt in de oranje periode. Er wordt gewaarschuwd, maar nog niet verboden.

4 >

De boodschap wordt duidelijk gemaakt met behulp van:

- a >** Kleur: rode achtergrond (gevaar) met zwarte schaduwen die met elkaar kletsen. Je kunt niet zien wie er aan het roddelen zijn, maar je ziet wel dat het vrouwen zijn.
- b >** Indeling: het belangrijkste zijn de twee mensen die roddelen, zij staan dan ook centraal in de affiche.
- c >** Diepte: er is met weinig diepte gewerkt, de twee roddelantjes staan voor een muur. Maar belangrijk is dan ook de schaduw van de twee personen op de muur.
- d >** Tekst: het woord RODDELEN staat centraal en is ook duidelijk aangegeven zodat de snelle kijker de boodschap niet kan missen.